

**SULTAN VELED'İN TÜRKÇE ŞİİRLERİNDEKİ BAZI
FONOLOJİK KATMANLAR ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

**AN EVALUATION ON SOME FONOLOGICAL LAYERS
IN SULTAN VELED'S TURKISH POEMS**

*Kenan AZILI**

Özet

Modern Oğuz yazı dillerinin büyük bir kısmına kaynaklık ettiği düşünülen *Eski Anadolu Türkçesinin* (Bu terim yerine bazen *Eski Türkiye Türkçesi*, *Eski Osmanlı Türkçesi* veya *Eski Oğuz Türkçesi* terimleri de kullanılmıştır.) Anadolu coğrafyasında yazı dili olma sürecindeki ilk anahtar rollerden biri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile Gevher Hatun'un büyük oğlu Sultan Veled'e aittir. 1226-1312 tarihleri arasında yaşadığı düşünülen Mutasavvıfın Farsça ve Rumca dışında, Türkçe şiirler yazdığı bilinmektedir. Bu Türkçe şiirlerin toplamının üç yüzün üzerinde beyitten oluştuğu tahmin edilmektedir. Yunus Emre ile birlikte Anadolu'da yazılmış ilk eserlere sahip olan Sultan Veled'in; *Dîvân*, *Rebâbnâme* ve *İbtidânâme* gibi eserlerindeki Türkçe beyitler, Oğuzcanın gelişim evrelerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Türkistan coğrafyasındaki yazı dili dışında, Anadolu'da yeni bir yazı dilinin ortaya çıkması ve gelişmesinin takip edilmesi için bu beyitler önemli dil malzemesi sunmaktadır.

Bu çalışmada, Sultan Veled'in Türkçe beyitlerindeki bazı fonolojik varyantlaşmalar ve buna bağlı katmanlar değerlendirilecektir. Literatürde kabul edilmiş olan Oğuz diyalektlerinin tipolojik verileri, bu katmanlar ile mukayese yapılarak incelenecektir. Öyle ki, bu beyitlerin yer aldığı bazı nüshalarda görülen ve Doğu ile Batı Türkçesinin arasında önemli bir geçişi işaret eden *bol--vol--ol-* katmanları yeniden değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Katmanlardaki *-g > Ø* gibi fonolojik gelişimden ortaya çıkan *süçig > sücü ~ süçi* gibi katmanlar ile *biş ~ miş* ve *datlu ~ tatlu* ikiliklerinden oluşan ona yakın fonolojik katman ele alınarak, bu formların diyalektikal mi yoksa Oğuzcanın iç dinamiklerini yansıtan gelişim aşamaları mı oldukları tartışılacaktır. Böylece Anadolu'da yazılmış ilk metinlerden Sultan Veled'in

* Öğ. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Bayburt / TÜRKİYE, kenanazili@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9055-3842

Türkçe beyitlerinin, Oğuzcanın yazı dili olma sürecinde nerede konumlandırılması gerektiğine dair bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuzca, Eski Anadolu Türkçesi, Sultan Veled, Diyalektoloji, Fonolojik Katmanlar.

Abstract

One of the first key roles in the process of *Old Anatolian Turkish* (Sometimes, *Old Turkey Turkish* or *Old Ottoman Turkish* term is also used instead of this term.) being the written language in Anatolian geography, which is thought to be the source of most of the modern Oghuz written languages, belongs to Sultan Veled, the eldest son of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî and Gevher Hatun. It is known that Sufis, who is thought to have lived between 1226-1312, wrote Turkish poems in addition to Persian and Greek. It is estimated that the total of these Turkish poems consist of over three hundred couplets. Sultan Veled, who owns the first works written in Anatolia with Yunus Emre; The Turkish couplets in his works such as *Dîvân*, *Rebâbnâme* and *Ibtidaname* are very important in terms of reflecting the development stages of Oghuz. Apart from the written language in Turkistan geography, these couplets provide important linguistic material in order to follow the emergence and development of a new written language in Anatolia.

In this study, some phonological variants and related layers in Sultan Veled's Turkish couplets will be evaluated. The typological data of the Oghuz dialects accepted in the literature will be analyzed by making a comparison with these layers. So that the layers of *bol-* ~ *vol-* ~ *ol-* seen in some copies of these couplets and marking an important transition between East and West Turkish will be subject to re-evaluation. Considering nearly twenty phonological layers composed of *süçig* > *süçü* ~ *süçi* and *biñ* ~ *miñ* and *datlu* ~ *tatlu* dichotomies emerging from phonological development such as *-g* > \emptyset in layers, are discussed that whether these forms dialectical or developmental stages that reflect the internal dynamics of Oghuz. Thus, some conclusions can be will be tried to be reached where the Turkish couplets of Sultan Veled, one of the first texts written in Anatolia, should be positioned in the process of becoming the written language of Oghuz.

Keywords: Oghuz, Old Anatolian Turkish, Sultan Veled, Dialectology, Phonological Layers.

0. Giriş

623/1226-712/1312 yılları arasında yaşayan Sultan Veled, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin büyük oğlu olarak Karaman'da doğmuştur. Moğol istilasının altındaki bir dönemde yaşamıştır. Bu dönem çoğu zaman “beylikler dönemi” olarak nitelendirilmekte, tabii

olarak, Sultan Veled'in dili için de bu dönemin dilini yansıttığı kabul edilmektedir. Anadolu dışında kaleme alınan ve "olga-bolga metinleri" veya "karışık dilli eserler" diye adlandırılan eserler dışında, Anadolu'daki yazı dilinin en eski örneklerinden birkaçı Sultan Veled'e aittir. Babası Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin çok az miktardaki Türkçe parçaları bir kenarda tutulacak olursa, Anadolu'daki ilk Oğuzca metinlerin sahibi olarak Sultan Veled ve Yunus Emre'yi göstermek yanlış olmayacaktır. Tezcan, Sultan Veled'den önce de Anadolu Türkçesiyle metinler yazılmış olması ihtimali üzerinde bugüne değin duranlar olduğunu, bu ihtimali yok saymanın, büsbütün ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını ifade ederek yalnızca böyle eserler yazılmış olsa bile bunlardan hiçbirinin bugüne kalmadığını söylemektedir (2012: 69).

Bu düşünceden hareketle, birçok araştırmacının Oğuzcanın yazı dili olma sürecinde Sultan Veled'e atfettikleri önem derecesi hak ettiği konumdadır (Mansuroğlu, 1951; Tekin, 1974; Doerfer, 1976; Arat, 1987; Karahan, 2013; Özkan, 2014 vd.). Babasının aksine, sayıca daha fazla Türkçe şiirler yazan Sultan Veled'in, dinî tasavvufî fikirlerini halka ulaştırmak amacıyla bu yönde hareket ettiği yaygın bir kabuldür. Yine de Türkçenin yetersizliğinden çok kez şikâyet ettiği şu ifadelerinden anlaşılabilir (Mansuroğlu, 1951: 216):

*Türk dilin bilürmisedüm ben
Söz ile göstereydüm ben
Türkçe bilseydüm aydaydum ben size
Sırları kim teyriden degdi bize
Güzer ez güft-i türkî u ez rûmî
çûn ez ân istulâh mahrûmî* (O ıstılahlardan mahrum olduğun için

Türkçe ve Rumcadan geç!)

Sultan Veled, devrine göre oldukça üretken bir şahsiyettir. *Dîvân*, *İbtidânâme*¹, *Rebâbnâme*, *İntihânâme* ve *Ma'ârif* gibi bilinen beş büyük eser kaleme almıştır. Bunlar içerisinde *Dîvân*, *İbtidânâme*, *Rebâbnâme*'de Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirler toplamda 367 beyitten oluşan hiç azımsanmayacak büyüklüktedir (Ocak, 1988: 547). Eski Anadolu Türkçesinin yapı taşlarından biri olan Sultan Veled'in Türkçe şiirleri (bundan sonra **SVT**) üzerine hem müstakil nüsha neşirleri hem de çeşitli yönlerini ele alan çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Avrupa'da "Selçuklu Beyitleri" olarak tanınan bu parçalar

¹ Bu eser ayrıca *Velednâme* olarak bilinmektedir. Eserin giriş kısmı "ibtidâ" kelimesi ile başladığı için bu isimle anılmıştır (TDV, 2009).

üzerine en kapsamlı çalışma, Mecdut Mansuroğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (eser hakkında bkz. Tekin, 2013). Bu çalışmada, bütün nüshalarda tespit edilen şiirler bir araya getirilmiş ve herhangi bir nüsha esas alınmadan karşılaştırmalı edisyon kritiği yapılmıştır. Bu yöntem, kimilerince de makul karşılanmıştır. Çünkü, nüshalar arasında söylenişten ibaret esaslı olmayan farklar bulunur (Tekin, 2013: 18).

Mansuroğlu'nun (1958: 2-7) verdiği bilgilere göre, SVT'nin yer aldığı nüshalar ve istinsah tarihleri aşağıda gösterilmiştir. 1297 gibi oldukça erken tarihli nüshadan, 1839 gibi XIX. yüzyıla kadar geniş bir zaman diliminde yazıldığı anlaşılan nüshaların önemli bir kısmı erken tarihlidir. Buna dayanarak Tekin, bu nüshaların çoğunun Sultan Veled hayattayken yazıldığını düşünür (1974: 68) ki bu durumda nüshaların ehemmiyeti bir kat daha artmaktadır. Çünkü Sultan Veled'in sağlığında istinsah edilen nüshalar hem onun hem de devrinin dillik verilerini göstermesi bakımından şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Aşağıda, Mansuroğlu'nun gösterdiği ve bu çalışma boyunca kullanılacak nüshalar ve kısaltmalarına da yer verilmiştir:

Sultan Veled'in İbtidânâme, Rebâbnâme ve Dîvân'daki Türkçe Beyitleri İhtiva Eden Nüshaları			
<i>Dîvân</i>	A	Abdülbaki Efendi Yazması	1312
<i>Dîvân</i>	H 139	İstanbul Süleymaniye-Halet Efendi Kitaplığı İlave 139 numaralı yazma	1322
<i>Dîvân</i>	H 328	İstanbul Süleymaniye-Halet Efendi Kitaplığı İlave 328 numaralı yazma	yaklaşık 1300
<i>İbtidânâme</i>	IO	India Office Yazması	1299
<i>İbtidânâme</i>	İ	İstanbul Yazması	En eskilerden biri
<i>İbtidânâme ve Rebâbnâme</i>	M 74	Konya Müze Kitaplığı 74 numaralı yazma	1331
<i>Dîvân</i>	M 76	Konya Müze Kitaplığı 76 numaralı yazma	1390
<i>İbtidânâme ve Rebâbnâme</i>	M 2131	Konya Müze Kitaplığı 2131 numaralı yazma	?
<i>Rebâbnâme</i>	M 2135	Konya Müze Kitaplığı 2135 numaralı yazma	1341
<i>İbtidânâme ve Rebâbnâme</i>	M 2137	Konya Müze Kitaplığı 2137 numaralı yazma	1591'den sonra
<i>İbtidânâme</i>	M 2138	Konya Müze Kitaplığı 2138 numaralı yazma	?
<i>İbtidânâme</i>	M 2139	Konya Müze Kitaplığı 2139 numaralı yazma	1839
<i>İbtidânâme</i>	M 2140	Konya Müze Kitaplığı 2140 numaralı yazma	1464
<i>İbtidânâme</i>	M 2141	Konya Müze Kitaplığı 2141 numaralı yazma	?
<i>Rebâbnâme</i>	M 2142	Konya Müze Kitaplığı 2142 numaralı yazma	1350
<i>Rebâbnâme</i>	M 2143	Konya Müze Kitaplığı 2143 numaralı yazma	1300-1301 (?)
<i>Rebâbnâme</i>	M 2144	Konya Müze Kitaplığı 2144 numaralı yazma	???
<i>Dîvân</i>	M 2145	Konya Müze Kitaplığı 2145 numaralı yazma	XIII./XIV. yüzyılın ilk

			yarısı
<i>Dîvân</i>	M 2146	Konya Müze Kitaplığı 2146 numaralı yazma	XII.- XIII./XVIII.- XIX. yüzyılın ilk yarısı
<i>İbtidânâme</i>	N 480	Nafiz Kitaplığı 480 numaralı yazma	1297
<i>İbtidânâme</i>	O	Oxford Yazması	1615
<i>Rebâbnâme</i>	P	Peşte Yazması	?
<i>Rebâbnâme</i>	Pet.	Petersburg Yazması	1365
<i>İbtidânâme</i>	R	E. Denison Ross Yazması	IV. yüzyıl
<i>Rebâbnâme</i>	Ü 1375	İstanbul Üniversitesi Kitaplığı 1375 numaralı yazma	1346
<i>Rebâbnâme</i>	V	Viyana Yazması	1365

1. Fonolojik Katmanlaşmalar

Anadolu’da Oğuzcanın yazı dili olma sürecinde, Oğuzların Doğu Türkçesinin tesirinde olup olmadıkları bugüne kadar birçok çalışmada konu edilmiştir. Fakat Anadolu dışında kaleme alınan “olga-bolga” metinleri bir yana, Oğuz yazı dilinin Anadolu’daki ilk mahsulleri çeşitli diyalektik etkilerle birlikte Oğuzca tipolojisinin olgunlaşmaya başladığı bir devreyi de temsil etmektedir. Bu yüzden Tezcan (2012: 68), ilk metinleri şu şekilde nitelendirir:

“Yaklaşık 200 yıl yazı dili olarak kullanılmayan “Yerli Anadolu Türkçesi”nin genel eğilimler ötesinde homojen bir dil olmadığı muhakkaktır. Bu dilin yeni coğrafyadaki gittikçe genişleyen yayılımı, şüphesiz birbirine uzak bölgelerde değişik lehçelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu konuda bilgi veren eski kaynaklar bulunmasa da, ağzların 20. yüzyıldaki tablosu, farklılaşmanın çok eskiden başlamış olduğunu ortaya koymuştur.”

Normal koşullar altında dil değişikliği, varyasyon ölçülebilir hâle gelmeden önce nesiller sürebilirken, dil temasının etkileri genellikle tek bir nesil kadar az görülebilir. Karışık diller söz konusu olduğunda, aşırı çeşitlilikte bir iletişim dili, tüm sözcüksel ve gramatik unsurlar, genellikle tek bir nesil içinde bir dilden diğerine aktarılabilir (Stewart vd. 2018: 72). Bu çeşitlilik ve varyasyonların varlığı katmanlaşma olarak nitelendirilir. Katmanlaşma, her dilin sınırlı sayıda yapısal katmandan oluştuğu ve bir katmandaki birimlerin kombinasyonlarının, daha yüksek başka bir katmandaki birimlerin kombinasyonlarını gerçekleştirecek şekilde hiyerarşik olarak ilişkili olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu, katmanlaşma teorisi “stratificational theory” olarak daha önceki yıllarda Lamb (1965) tarafından ileri sürülmüştür.

Fonolojik katmanlaşma, bir anlamda, dildeki iç gelişmeleri yansıttığı gibi aynı zamanda, dış etkilerle oluşan gramer birimlerini de göstermektedir. Böylece dildeki sese dayalı gelişimler kronolojik şekilde açıklanma imkânı bulur. Bu çerçevede, SVT nüshalarının ortaya çıkardığı dil verileri, Anadolu'da yazılan ilk metinlerin bazı katmanlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu katmanlar, aşağıda görüleceği gibi, Oğuzcanın tarihsel gelişimindeki birçok dil aşamasını temsil etmektedir. Dolayısıyla bu katmanların oluşturduğu katmanlaşma dairesi, dil içi ve dil dışı gelişmeleri ortaya çıkaracak en önemli verileri ihtiva eder. Bu verilere ulaşabilmek için aşağıda, SVT nüshalarından hareketle, tespit edilen fonolojik katmanlar incelenecektir.

1.1. -G > Ø Gelişiminden Sonra Görülen Katmanlar

Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda verdiği bilgilere göre, o tarihlerde Oğuzlar ve Kıpçaklar söz içi ve söz sonu /G/ fonemini düşürmektedir. Bu durumu, *tamgak~tamak*, *yorınçga~yorınça*, *ketig~ketü*, *kurug~kuru* ve *korıg~koru* gibi örneklerle tanımlayan Kaşgarlı, /G/ sesinin korunduğu örnekleri de göstermiştir. Böylece, XI. yüzyılda bu ses değişiminin henüz düzenli hâle gelmediği (Karahan, 2013: 157) veya Oğuz tipolojisinin temel farklarından birini gösteren bu değişimin hâlâ geçiş aşamasında olduğu anlaşılabilir. Bu meselenin daha önce çok kez ele alındığı bilinmektedir. Özellikle Oğuzcanın tarihsel gelişimini ele alan Doerfer, Oğuzcanın tipolojisini belirlerken, *atlıg~atlu* formlarını Eski (Türkiye) Türkçesi ve diğerlerinin ayrımında kullanır (1976: 87). Stachowski ise, Doerfer'in Oğuzca için verdiği ortak özelliklere karşı çıkmış, Doerfer'in -G- > Ø ve -G > Ø şeklinde verdiği maddelerin tek madde sayılabileceğini ve bunların da IX. veya X. yüzyıla tarihlendirilebileceğini iddia etmiştir (2014: 412). Ayrıca Erdal, "olga bolga" metinlerini açıklamak için gerekli olan maddelerden biri olarak bu ses değişimini gösterir ve tüm Batı Türkçesinde görülen bu değişimde /G/'lerin atıldığını veya korunduğunun tespit edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (2016: 137).

Literatürde kabul edildiği üzere, tarihsel Oğuzcanın (belki de Kıpçakçanın) dil içi gelişim sürecinde, bilhassa iki veya üç heceli formların sonundaki /G/'lerin düştüğü ilkesinden hareketle, tarihsel metinlerde formların (I)G > U > I şeklinde (örn. *arıg > aru > arı*) bir gelişim sergilediği kabul edilir. Bu gelişimde bazı ara fonemlerin

varlığı da kabul edilir. Ercilasun (2004: 453) ve Ağca (2015: 251) bu formların son ünlüsünün uzun olduğunu ve *arig* > *arīw* > *aruw* > *aru* gibi bir aşama kaydetmiş olmaları gerektiğine dikkat çeker. Burada, XI. yüzyıldan sonra söz konusu gelişim aşamalarından aslı şekli, yani /G/'li şekilleri, Oğuz yazı dillerinde bulmak pek mümkün olmasa² da, gelişimin sonraki aşamalarını tespit etmek mümkündür. Anadolu sahasında bu gelişimin belki en eski örneklerinden biri, 1289 tarihli Mevlânâ'ya ait bir yazmada tespit edilen *saru* (< sarıg) şeklindedir (Şerefeddin, 1934: 140-152). Doerfer -G > Ø değişiminin, en eski Kıpçak metninde *çerig*~*çeri* şeklinde olsa da, Oğuzcada yaygın olarak *çerü* biçiminde görüldüğünü kaydeder (1976: 88). Oysa, SVT'de bu durumun böyle olmadığı görülmektedir. SVT nüshalarında tespit edilen bazı formların ikili şekilleri dikkat çekmektedir:

Eski Türkçe yazılı metinlerden bu yana, *sütsig* (Özkan, 2020) > *süçig* > *süçü* > *süçi* “tatlı, şarap, içecek” şeklinde bir gelişimi gösteren form, doğal olarak, SVT nüshalarında yaygın bir şekilde *süçü* biçiminde tanıklanmaktadır. Yine beklenildiği gibi, aşağıdaki beyitlerde geçen form, M 2137, M 2139, M 2140 gibi XV. yüzyıl sonrasında istinsah edilen nüshalarda *süçi* şeklinde tanıklanır:

kim bunu itdi korkudan geçdi
uçmaka girdi bol süçü içdi [I/51]

ol süçüden ki teñri nurıdur
sakisi uçmak içre hurıdur [I/52]

Bu normal gelişimin aksine, bir beyitte, diğer nüshalarda *süçü* kullanımına rastlanırken, 1365 yılına tarihlendirilen **Pet.** nüshasında ve tarihi belli olmayan M 2131 ve M 2144 nüshalarında *süçi* kullanımı tanıklanır:

ol süçiden kim tahur oldı adı
teñri kur'anda adın eyle didi [II/152]

Aynı şekilde, 1300'lere tarihlendirilen H 328 nüshasında da formun son şeklini görmek mümkündür:

zihi süçi ki bir cür'ası anuñ
bay eyler yohsulı minuş mayra [XXII/9]

baña sorma nişün esrük olur sen
bunu gör sen ne süçi bini duttı [XXVIII/7]

SVT'de 12 defa tanıklanan form, ağırlıklı olarak *süçü* tarafında iken, yukarıda verilen erken ve geç tarihli bazı nüshalarda artık *süçü* >

² Mevlana'nın Farsça bir beyitinde (1289), Anadolu sahasında yaygın kullanıma sahip *ulu* “ulu, büyük” kelimesinin eski biçimi olan *ulug* şeklinde yer alması dikkat çekicidir.

süçü gelişimi gözlemlenir. Bu veriyi destekleyecek birçok örnek bulunmaktadır. Mesela, *arığ* > *aru* > *arı* “temiz, saf” gelişimi için önemli bir veri bulunur. *Rebâbnâme*'deki bir beyitte, tarihi belli olmayan **M 2131** nüshasında *aru* kullanılırken, erken ve geç tarihli bütün nüshalarda formun son şekli olan *arı* tespit edilir:

kan olurdu arı su kafirlere

canları olur idi andan kara [II/152]

Bu durumu açıklayacak diğer bir örnek ise, *adrig* > *ayrig* > *ayru* > *ayrı* “ayrı, farklı” gelişimindeki aşamalarıdır. Aşağıdaki beyitlerle birlikte formun yer aldığı bütün şiirleri ihtiva eden nüshalarda tutarlı olarak *ayru* şeklinde tanıklanan formun, yine erken tarihli **Pet.** nüshasında *ayrı* olarak kullanıldığı görülmektedir:

sen veliden ayrı görme teñriyi

andan iste halka sorma teñriyi [II/52]

teñriyi peygamberinden istegil

zinhar anı hakdan ayrı sanmagıl [II/108]

teñri andan ayrı degül aç gözün

ol virür saña hemişe uruzun [II/110]

Eski Türkçe yazılı metinlerde +*IIG* şeklinde tespit edilen “varlık” morfemi, bu gelişimi takip eden morfemlerden biridir. Öyle ki, **SVT** nüshalarında tutarlı olarak +*IU* aşamasında tanıklanmaktadır. Mesela, *canlıg* > *canlu* formu metnin geneline hakimdir:

anun kim canı nurluydı isi gibi göge agdı

karanu canlu yer üzre eşek gibi girü kaldı [XII/2a]

Oysa en eski nüshalardan biri olan 1297 tarihli **N 480** nüshasında morfemin son aşamasını bulmak mümkündür:

Gevdeden çık ki canunı bula sen

can gözün aç ki canlıdan ola sen [I/53]

Yukarıdaki veriler ışığında, bazı sonuçları elde etmek mümkündür. Özellikle erken tarihli **N 480**, **Pet.** ve **H 328** nüshalarında formların son şekli, yani (*I*)*G* > *U* > *I* gelişiminin son aşamasının kullanılıyor oluşu, artık bu evreye XIII. yüzyılın sonlarında geçildiğini gösterebilir. Böylece, -*G* > \emptyset gelişimiyle ortaya çıkan formların nihaî şekilleri, diğer bir deyişle modern yazı dillerindeki biçimleri; erken tarihli nüshalardan hareketle, söz konusu tarihlerde görülmeye başlamıştır. Diğer taraftan, bazı *süçü* örnekleri göz önünde bulundurulduğunda, geç tarihli nüshalardaki *süçü* şekillerinin doğrudan kopyalanan şekiller olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, nüshalarda yaygın olarak *süçü* kullanılırken aynı zamanda *arı* formunun kullanılıyor olması, eski şekillerin istinsah sırasında devam

ettirildiği kanısını uyandırmaktadır. Bu çerçevede, SVT nüshalarındaki mevcut katmanlaşma, gramatikal bir geçiş aşaması olarak kabul edilebilir.

1.2. Vokal Düzleşmeleri/Yuvarlaklaşmaları

Erken tarihli Uygur metinlerinden itibaren görülmeye başlanan yuvarlaklaşma eğilimi, ilk İslamî metinlerle birlikte yaygınlaşmış ve Eski Oğuzcada sık görülen bir fonolojik özellik halini almıştır (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ağca, 2015). Kaşgarlı'nın Oğuzca kaydıyla verdiği (Ercilasun, 2014: 467, 494) *mıñar* “pınar” kelimesi, SVT nüshalarında farklı biçimlerde tanıklanmaktadır. Aşağıdaki beyitte, aslî şekli (*bıñar*) koruduğu anlaşılan nüshalara rağmen, geç tarihli M 2137 nüshasında yuvarlak vokale sahip biçim kullanılmıştır:

kışınıñ kim katı degül ışki
kaynamaz hoş bıñar gibi sıdki [I/44]

Bu yaygın kullanım bir beyitin ait olduğu bütün nüshalarda ortaktır:

su tenurdan kaydadı bıñar gibi
buyruğın dutdı nuhuñ kullar gibi [II/45]

Fakat aşağıdaki beyitte yer alan yuvarlak vokalli form, farklı kelimelerin kullanıldığı birkaç nüsha dışında, bütün nüshalarda ortaktır:

ol buyardan ki hızr su içdi
diri kaldı u nefsini biçdi [I/22]

İlk İslamî metinlerde görülmeye başlanan *unut-* ~ *unit-* ikiliği (Ağca, 2015: 248), SVT nüshalarında da sıklıkla görülmektedir. Yuvarlaklaşmanın daha eski bir tarihte görülmesine rağmen, bu nüshalarda aslî şekil olan *unit-* formunun hakim olduğu söylenebilir. Özellikle erken tarihli R ve N 480 nüshalarında bu şekli görmek mümkündür:

gendüzüñi kogıl bini dutgil
gendüzün sen unıt bini bulgıl [I/55]

Diğer yandan, bu formdaki yuvarlaklaşmanın ilk görüldüğü nüshalar, istinsah tarihi belli olmayan M 2131 ve 1464 tarihli M 2140'da geçen şu beyittir:

gendüzüñi unıt bini bilgil
gendüzün yavu kıl bini bulgıl [I/27]

Bütün bu verilere dayanılarak, SVT'nin en eski nüshalarındaki dar vokalli biçimlerin yerini ancak XV. yüzyıldan sonra yuvarlak biçimlere bıraktığını söylemek mümkündür. Bu evrede de hem dar

hem de yuvarlak şekiller ikili kullanılmaya devam etmiştir. Böylelikle, nüshalar arasında görülen bir katmanlaşma meydana gelmiştir.

1.2.1. +IXk Morfeminde Görülen İkili Şekiller

Vokal yuvarlaklaşması olayı, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliğidir. İlk eserlerde geçen bazı formlarda görüldüğü gibi, belirli bazı morfemlerde sistemli bir ünlü yuvarlaklaşması vardır. Bu şekilde, yazı diline kaynaklık eden Oğuz ağzı, bazı morfemlerdeki ünlüleri yuvarlaklaştırmaktadır (Karahan, 2013: 224). Bunlardan biri de +IXk morfemidir. Eski Türkçede +IXk morfemi, vokal uyumuna bağlı şekilde koşulluluk göstermektedir (bkz. Gabain, 2007: 44; Erdal, 1991: 121; Erdal, 2004: 147). Bu koşulluluğun, tarihsel yazı dillerinden modern yazı dillerine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Dörtlü alamorf biçimlerinin tespit edildiği morfemden hangisinin aslı şekil olduğunu tayin etmek güç olsa da, *borlık* “şaraplık” gibi koşulsuz çekimlenmiş biçimlerden hareketle, ilk şeklin dar vokalli olduğu kabul edilebilir. Ayrıca Türk dilinde sözcük tabanlarında ve bazı morfemlerde yuvarlaklaşmanın daha ilk metinlerden itibaren var olduğunu metinlere sızmış örneklerden anlaşılabilceğini düşünen Ağca, birçok morfemin aslı şeklini dar şekilli olarak kabul eder (2015: 252). Eski Oğuzcaya ait metinlerde vokal uyumuna bağlı olan bu morfemin, SVT’de bazen aynı isim tabanıyla çekimlenen ikili biçimleri bulunur. Aşağıda verilen *İbtidânâme*’ye ait iki beyitte *dirlük/dirlük* şekilleri bir aradadır ve bütün nüshalarda tutarlılık gösterir:

dünyanın dirligi geçer kalmaz
teñriden kim dirise ol ölmez [I/6]

girtü dirlük ölümsüz ölmekdür
teñri birle hemişe olmakdur [I/7]

Böyle bir ikiliği imlâya bağlamak mümkün gibi görünse de, aşağıdaki beyitlerde yer alan örnekler, özellikle daha eski nüshalarda bir fonolojik katmanlaşmayı işaret etmektedir. Mesela, bütün nüshalarda *eylik* “iyilik” formu kullanılırken 1346 tarihli Ü 1375 nüshasında yuvarlak biçim tespit edilmektedir:

ata gibi dükelini severem
kamuya teñriden eylük dilerem [II/102]

Diğer taraftan, yukarıdaki örneklerin aksine, bütün nüshalardaki bir beyitte *kulluk* “kulluk” formu koşullu çekimlenmişken, 1365 tarihli V ve istinsah tarihi belli olmayan P nüshalarında koşulsuz çekime rastlanmaktadır:

bahtlu ol can ki canı ıskdur

kulluğı bu yolda sağı sıdkdur [II/67]

STV'deki bu ikilik, genel olarak Anadolu sahasında yazılmış tarihsel metinleri özetler vaziyettedir. Çünkü bu koşulsuzluk daha sonraki metinlerde de görülmektedir: *dellik, iylk, eylik, neglik, grkllik* vd. (Timurtaş, 2012: 78; Akar, 2018: 130). Anadolu'da yazılmış metinlerde genellikle düz şekilli ve koşulsuz biçimlerin varlığı bilindiğine göre, SVT gibi daha eski metinlerde rastlanılan bu ikilik bir geçişi temsil etmektedir. Diğer yandan, Tezcan, bu ikiliğe farklı bir açıdan değinmiş (2012: 11) ve bu ıkarımı Sultan Veled'in şiirleri için düşünme imkanını vermiştir:

“Bugünün Türkçesinde 4 değişkeni bulunan kimi eklerden bazılarının Eski Anadolu Türkçesinde yalnız yuvarlak ünlülü, bazılarının da yalnız düz ünlülü değişkenleri vardır. Bu, eski ve yeni dil arasında önemli bir farklılıktır. Fakat kimi metinlerde istisnalar görülür. İstisnaların görüldüğü metinler genellikle halk diline yakın, halk dilindeki gelişme eğilimlerini yansıtan metinlerdir. Yunus Emre yazmalarında bu gibi istisnalar oldukça sıktır. Bu duruma, bir yandan Yunus şiirlerinin yazıya geç geçirilmiş olması öte yandan da bu şiirleri yazıya geçiren ve daha sonra ekimleyenlerin “yüksek tabaka” mensubu olmamaları yol açmıştır.”

1.3. Söz Başı *m-* ~ *b-* Katmanı

Oğuz yazı dilleri arasında, tıpkı diğer tarihsel yazı dillerinde olduğu gibi, *m-* ~ *b-* değişkenliği görülür. Doerfer (1976: 87-88), Oğuzcanın çeşitli yazı dillerinde görülen söz başı /m/'li şekilleri “Doğu Oğuzcası” olarak nitelendirmiştir. Stachowski ise, bu meselenin Oğuzca için yaygın olsa bile, Genel Türkçenin bir özelliği olduğunu ve bu gelişimin formlarda bulunan nazal seslere bağlanabileceğini düşünür (2014: 441). Fakat Erdal, meselenin her zaman Oğuzca olmayan unsur olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünürken, aynı zamanda /b/'li şekillerin Batı Oğuzcasına ait olduğunu savunur (2016: 137):

“The replacement of onset b by m when the next consonant is a nasal (as e.g., in meņiz “complexion,” meņg “eternity” or miņ “thousand”) is not necessarily non-Oghuz but the appearance of onset b in such words would clearly be Western Oghuz.”

SVT'de /b/'li şekillerin ağırlıklı olmasına rağmen, en eski nüshalardan biri olan 1312 tarihli A nüshasında *miñ* “bin” kelimesine tesadüf edilir:

*ne yagmurdur ki yagdı can üzerene
ki candan miñ gülef miñ bağ bitti [VVXIII/5]*

Oysa nüshalarda yer alan ondan fazla beyitte istikrarlı olarak *biñ* şeklinin kullanıldığı anlaşılabılır. Diğer taraftan, “olga-bolga” metinlerinde görülen *ben~men* ikiliği, bu nüshalar için söz konusu değildir. Bu düzeni bozan tek örnek yukarıdaki tanıktır. Bu kullanımın diyalektik bir belirti olduğunu söylemek gerekir. Bu istisna şekli, *b- > m-* şeklinde bir gelişim aşaması olarak değil, bir diyalekt sızması olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Ayrıca, “olga-bolga” metinleri de bu düşüncüyü destekleyecek mahiyettedir.

1.4. Söz Başı *b ~ v ~ Ø* Katmanları

Anadolu dışında yazılan “olga-bolga” metinlerinin adlandırılmasında da kullanılan ve araştırmacıların en çok üstünde durduğu fonolojik mesele *ol-* ve *bol-* fiillerinin durumudur. Genellikle “/b/ sesinin düşmesi” olarak kabul edilen Genel Türkçedeki *ol-* ve *bol-* fiillerinin fonolojik ilişkisi, böyle bir açıklamadan daha karmaşık bir yapıdadır. Erdal (2016: 136), *bile~ile* ve *bol~-ol-* şekillerinde /b/'lerin düşürülüp düşürülmediğini sorarak konunun önemine dikkat çeker. Daha önce Doerfer (1976: 88), Anadolu ve Azerbaycan'daki yazı dilinde görülen *ol-* şeklini *b->Ø* geçişi olarak kabul etmiştir. Stachowski, bu meselenin yalnızca Anadolu ve Balkanların batısında görüldüğünü ve yalnızca *ol-*, *var*, *var-* ve *ver-* şekillerinde tespit edildiğini söylemekte; düzensiz bir fenomen olarak görülebilecek bu durumu, Ana-Oğuzca bir özellik olarak kabul etmenin mümkün olmayacağını bildirir (2014: 411). Böylece bu meselenin çok eski bir tarihe götürülemeyeceğini düşünür.

Tekin, Mevlânâ'nın “olga-bolga” özelliklerini kullanmasına rağmen, SVT'de bunların hiç birine rastlanmadığını iddia etmiştir (1974: 70). Halbuki, bu konunun aydınlatılabilmesi için SVT nüshaları, oldukça dikkat çekici veriler sunmaktadır. Nüshaların genelinde, tahmin edilebileceği gibi, *ol-* şeklinin hakim olduğu

görülürken, yine tarihi belli olmayan **M 2141** nüshasında³ yer alan şu beyitte *bol-* fiiline rastlanır:

*ne ki sen hükm ide sen ola ol
az gelürse katun da bola yol [I/25]*

Ancak asıl dikkat çekici olan veri, diğer nüshalarda *ol-* fiili kullanılmışken, 1346 tarihli **Ü 1375** nüshasındaki şu beyitte *vol-* formunun tespit edilmiş olmasıdır:

*sır dile sızmaz kulaklar ne volur
bu ikiden kim çıkarsa ol bulur [II/56]*

Beyitte görülen *vol-* formu, Doerfer’le birlikte diğer birçok araştırmacının öne sürdüğü, söz konusu fiildeki “/b/ düşmesi” fikrini ortadan kaldırdığı gibi Erdal’ın sorduğu soruyu da cevaplamaktadır. Yukarıdaki örnekle birlikte, *bol-* fiilinin *b-> v-> Ø* gelişimi gösterdiği anlaşılabilir⁴. Doğal olarak bu gelişim, Stachowski’nin ileri sürdüğü gibi, Ana-Oğuzcaya mal edilemeyecek bir gelişimdir. Çünkü, XIV. yüzyılda *b-> v-> Ø* gelişiminin hala devam ettiği veya en azından, söz konusu nüshanın kopyalandığı daha eski bir nüshada (ki bu nüsha en fazla 50-60 yıl daha eski olmalıdır) var olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, diğer metinler hakkında yeniden düşünülmesi gereken önemli bir fonolojik katmanın izleri **SVT**’deki tek örnekle tanıklanmış olabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, **SVT**’de *b-> v-* gelişimine işaret eden *var*, *var-* ve *ver-* fiillerinin /b/’li şekillerine rastlanılmaz. Bu yönüyle, nüshalardan anlaşıldığı üzere, bu gelişimlerin çok daha önce tamamlandığı anlaşılabilir.

Diğer taraftan Eski Türkçede *ur-* şeklinde tanımlanan formun, **SVT**’de ikilik gösterdiği görülmektedir. Bilhassa bütün nüshalarda *ur-* fiilinin hakim olduğu anlaşılmaktayken, erken tarihli **Ü 1375** nüshasında *vur-* şeklinin kullanıldığı bir örnek dikkat çeker:

*hud için yel kardı ol münkirleri
taga taş vurdı ol kafirleri [II/41]*

Aynı şekilde, bir başka beyittin yer aldığı **H 328** nüshasında aynı form tanıklanır:

*yolumuzı kim vurursa ileyümüze durursa
duravuz çalış kılavuz dartavuz kılıç uravuz [XVI/4]*

³ Mansuroğlu yayımında, bu beyitin yer aldığı diğer **N 480**, **IO** ve **R** gibi erken tarihli nüshalarda *bol-* şeklinde bir fiilin tanıklandığı gösterilse bile, Tekin (1974: 70), bunların *bol* “bol, geniş” ismi olduğunu düşünür. Beyitlerin bağlamı bu şekilde yorumlamaya müsaittir.

⁴ Doerfer (1976: 117), bu gelişimi *bol- > bol-> vol- > ol-* şeklinde açıklar ve ilk ara formun, “Özbek-Oğuzcası” olarak nitelendirdiği diyalekte görüldüğünü ileri sürer.

Ancak bu nüshalarda, aynı zamanda, daha eskicil biçim de eş zamanlı olarak kullanılmaktadır. Hatta yukarıdaki [XVI/4] numaralı beyitte hem *ur-* hem de *vur-* şekilleri birlikte kullanılmıştır. XIV. yüzyılın ilk yarısında istinsah edildiği bilinen iki nüshadaki *ur-* ~ *vur-* biçimleri; söz konusu tarihin, formun geçiş aşamasının yaşandığı döneme işaret edebilir. Çünkü bu tarihlerden önce “olga-bolga” metinleri de dahil Oğuz yazı dilinde *vur-* formuna rastlanılmaz. Bu çerçevede, söz konusu katmanlaşmanın kaynağını bu nüshalarda arama mecburiyetini ortaya çıkarmıştır.

1.5. Söz Başı *t* ~ *d* Katmanları

Eski Türkçedeki /t-/ foneminin Oğuz diyalektlerinde /t-/ ve /d-/ alomorfı ile temsil edildiği, Kaşgarlı'dan beri bilinmektedir (Karahan, 2013: 133). Oğuzca tipolojisinin en karakteristik özelliklerinden biri olan söz başı bu gelişim, SVT nüshalarında yaygın bir ikili kullanımı doğurmuştur. Bu ikiliğin formlara göre değişen bir sıklığa sahip olduğu görülmekte, ancak nüshalardaki bazı beyitlerde her iki şeklin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

	<i>dag</i>	<i>tag</i>
II/40	M 2131	diğerleri
II/41	M 2142	diğerleri
	<i>damla</i>	<i>tamla (yaygın)</i>
II/11	M 74, M 2131, M 2137, M2144	diğerleri
	<i>dam</i>	<i>tam</i>
IX/10	diğerleri	H 139, M 76, M 2146
	<i>dart-</i>	<i>tart-</i>
II/133	diğerleri	M 2131
XVII/1	diğerleri	A
	<i>daşra</i>	<i>taşra (yaygın)</i>
XXVIII/2	diğerleri	A
	<i>datlu (yaygın)</i>	<i>tatlu</i>
XII/1a	diğerleri	H 139
XXVIII/10	diğerleri	H 139, M 76, A
	<i>davar</i>	<i>tavar (yaygın)</i>
II/4	M 2142	diğerleri
	<i>deniz (yaygın)</i>	<i>teniz</i>
II/45	Pet., M 2137	diğerleri
	<i>dog-</i>	<i>tog-</i>
I/38	diğerleri	M 2131, M 2137, M 2139, N 480

II/40	M 2142, M 2143	diğerleri
II/142	diğerleri	Pet., M 2131, Ü 1375
II/143	diğerleri	Pet., M 2131, M 2137, M 2142, Ü 1375
	<i>dur-</i>	<i>tur-</i>
I/11	diğerleri	M 2131, M 2139
I/30	diğerleri	M 2131, M 2139
I/31	diğerleri	M 2131, M 2139, N 480
I/49	diğerleri	M 2131, M 2139
II/7	diğerleri	Pet., M 2131
II/11	diğerleri	Pet., M 74, M 2131, M 2143, Ü 1375
II/17	diğerleri	P, M 74, M 2131
II/75	diğerleri	Pet., M 2131, M 2144
	<i>dut- (yaygın)</i>	<i>tut-</i>
I/16	diğerleri	M 2131, M 2139
I/26	diğerleri	M 2131, M 2139
I/55	diğerleri	M 2131, M 2139
II/8	diğerleri	Pet., M 2131, M 2137
II/9	diğerleri	Pet., M 2131, M 2137
II/45	diğerleri	Pet., M 2131, M 2137
II/53	diğerleri	Pet., M 2131, M 2144
II/71	diğerleri	Pet., M 74, M 2131, M 2144
II/91	diğerleri	Pet., M 2131
II/94	diğerleri	Pet., M 2131

Oldukça karmaşık bir gelişim yayılımı sergileyen bu durumdan genel bir kaniya varmak çok zordur. Doerfer (1976: 91), bu gelişimin oldukça karmaşık olduğunu söylemiş, bunun için Genel Türkçeden bağımsız gelişmeleri, diyalektlerin birbirine olan etkilerini ve diyalektlerdeki gelişim hızlarını hesaba katmanın zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki, Oğuz yazı dilleri arasında /d/'li şekiller daha yaygın olmuş, ancak Horasan ve Kıpçak bölgelerinde daha çok aslı formlar korunmuştur. Bu tabloya göre, H 139, M 76, M 74, A, Pet. ve Ü 1375 gibi erken tarihli nüshalarda arkaik şekillerin korunduğu görülürken, istinsah tarihi belli olmayan M 2131, M 2144 ve geç tarihli M 2137 ve M 2139 gibi nüshalarda da aynı durum gözlemlenebilir. Öte yandan, erken tarihli Pet. ve M 2142 nüshalarının /d/'li şekilleri kullandığı tespit edilir. Ancak bazı erken tarihli nüshalardan hareketle, yukarıdaki verilere göre, $t \sim d$ katmanlaşmasının 1350'lerde devam ettiği tahmin edilebilir. Çünkü Arat'a göre, bu fonolojik hadise XI. yüzyılda gelişimine yeni başlamıştır (1987: 314). Özellikle M 2131, M 2144, M 2137 ve M

2139 nüshalarındaki aslı şekiller, ancak daha eski bir nüshadan kopya edilmek suretiyle taşınmış olabilir.

1.6. Söz İçi ve Söz Sonu g ~ k ~ h Katmanları

SVT nüshalarında bazı kelimelerin ikincil şekillerinin aslı şekilleriyle birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, sızıcılaşma ve ötümlüleşme sonucu ortaya çıkan *g ~ k ~ h* ikili kullanımlarıdır. Daha XI. yüzyılda Kaşgarlı, Oğuz ve Kıpçakların art damak /k/ sesini /h/ sesine çevirdiklerini kaydetmiştir (Ercilasun, 2014). Bu bilgi daha sonraki Oğuz yazı diline ait metinlerle doğrulanmaktadır. Fakat SVT'de bu fonolojik durum katmanlara sahiptir. Mesela, aşağıdaki beyit, nüshalar arasındaki katmanlaşmayı açık bir şekilde gösterir:

*yimiş u yaprak anda söylerler
ırlayuban budakda oynarlar [I/37]*

İlk kez Uygur metinlerinde *butık* şeklinde tanımlanan form, yukarıdaki beyitin yer aldığı birçok örnekte *budak* biçiminde tespit edilirken, yine erken tarihli N 480 nüshasında *budah* şeklinde kullanılmıştır. Diğer taraftan, istinsah tarihi XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başları olan M 2137 ve O nüshalarında form *budag* şeklinde tanımlanmıştır. Benzer şekilde, aşağıdaki beyitte yer alan form, geç tarihli nüshalarda /g/'li şekliyle görülürken, erken tarihli A nüshasında *budahtır*:

*sinüñ boyun budagdan agdı geçti
cihan imdi yüzünñden yaz u yaydur [XXIII/6]*

Bu kullanıma göre, sızıcılaşma sonucu ortaya çıkan formlar daha eskicil, /g/'li şekiller ise daha yenidir. Diğer yandan aslı şekli koruyan nüshalar dikkate alındığında, ikiliklerin erken tarihten itibaren görülmeye başlandığı düşünülebilir.

Eski Türkçede bağlama edatı olarak kullanılan *takı* formu, Oğuz tipolojisine uygun bir biçimde, SVT nüshalarında yaygın olarak *dakı* şekliyle tanımlanmaktadır. Fakat, geç tarihli M 2140 nüshasında *dagı* olarak tespit edilen form, diğer nüshalarda *dahı* biçiminde kullanılmıştır:

*yir dagı yıl gibi anı sora
deñiz ol tamlayı kaçan süre [I/61]*

Aşağıdaki örneklerde ise, nüshalara *dakı* formu hakim olsa bile, istinsah tarihi belli olmayan P ve M 2131 ile geç tarihli M 2137 ve M 2139 nüshalarının /h/'li şekilleri tercih ettiği görülür:

bakırurñ altun ide ol kimya

dahı yüz biñ bunun gibi adaya [I/69]

ben *dahı* tamlı gibi deñiz olam
ölmeyem deñiz gibi diri kalam [II/13]

sinüñ yüzüñ güneşdür yoksa aydur
canum aldı gözüñ dahı ne aydur [XXIII/1]

Behçetü'l-Hadayık gibi olga-bolga metninde de sıklıkla tesadüf edilen *dakı* ~ *dahı* ~ *dağı* formlarının (Canpolat, 1968: 173) ikili kullanımları üzerinden, fonolojik katmanlaşmayı izah etmek şimdilik oldukça güç bir vaziyettir. Çünkü, yukarıda ele alınan *budak* formundan farklı bir tarihsel veri ile karşı karşıya kalınmaktadır. /h/'li şekillerine daha eski ve /g/'li şekillerine daha yeni nüshalarda rastlanan *budak* formuna karşın, *takı* formunun /h/'li şekillerine daha yeni nüshalarda rastlanılmaktadır. Daha eskicil olan *dakı* biçiminin yanında kullanılan bu şekli, belki daha eski nüshaların kopya edilirken taşınması olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Yine de bu ikilikler, fonolojik bir gelişimi gösterebilecek düzeyde katmanlaşmaya işaret etmektedir.

Ayrıca nüshalarda, bazı formların yazılışları için ikilikler devam etmektedir. Nüshaların genelinde *ırak* “uzak” ve *korku* “korku” formları hâkimken; ilk beyit M 2140 nüshasında, ikinci ve üçüncü beyitler M 2131, M 2137 ve M 2139 nüshalarında /h/'li biçimlerde ikincil görünümü gösterir:

gendüden yavuzı gidermekdür
ol kim itmez bunu ne irahdur [I/9]

kim sini ol ulu haka degüre
korhulu köprüden geñez geçüre [I/15]

kim bunu itdi korhudan geçdi
uçmaka girdi bol sücü içdi [I/51]

Bu durum, benzer şekilde, *uçmak* “uçmak” kelimesinde de görülür. Nüshalarda istikrarlı olarak *uçmak* formunu kullanılmış, ancak M 2140 nüshasında *uçmah* yer bulmuştur:

anda elsüz aguzsuz içmekdür
ol çümende kanatsız uçmahdur [I/34]

Aslı şekilleri koruyan nüshaların aksine; *irah*, *korhu*, *uçmah* gibi ikincil şekillerin yer aldığı nüshaların geç tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, $k > h$ fonolojik gelişimini gösteren katmanların daha sonra ortaya çıktığı düşünülebilir. Fakat bu çıkarımı engelleyecek bazı kullanımlar dikkat çekicidir. Mesela, *İbtidânâme*'de yer alan bir beyitteki *yaprak* formu, erken tarihli N 480 nüshasında

hem metatezi gerçekleştirilmiş hem de /h/'li ikincil şekli kullanılmıştır:

*yimiş u yarpah anda söylerler
ırlayuban budakda oynarlar [I/37]*

SVT nüshalarında görülen asıl ikilik, sık kullanılan *yoksul* “yoksul” kelimesinde görülmektedir (Bu duruma Tekin dikkat çekmiştir, bkz. 2013: 18). Sızıcılaşma sonucu ortaya çıkan *yohsul* formu, genelinde *yoksul* kullanımına rağmen, **Pet.**, **M 2131** ve **M 2137** nüshalarında tutarlı olarak üç beyitte tespit edilir:

*bahşişi kim virdi hak Mevlânâya
anı ne yohsula virdi ne baya [II/27]*

*biñ bunun gibi ider bir demde ol
degme bir yohsula virür malı bol [II/90]*

*dilerem kim göreler kamu anı
cümle yohsullar ola binden gani [II/99]*

Farklı istinsah tarihleri bulunan nüshalardaki bu ikincil şekiller, aşağıdaki beyitlerde artık geneli yansıtabilecek şekilde yaygınlaşmıştır:

*zihi süci ki bir cür'ası anuñ
bay eyler yohsulı minuş mayra [XXII/9]*

*veled yohsuldı sensüz bu cihanda
sini buldı bu gezden beg u baydur [XXIII/9]*

Yukarıdaki [XXIII/9] numaralı beytin erken tarihli A nüshasında aslı biçimini koruduğunu belirtmek gerekir. Böylece, $k > h$ fonolojik gelişimini gösteren nüshaların genellikle geç tarihli olduğu görülmektedir. Ancak **N 480** gibi XIII. yüzyılda istinsah edildiği bilinen bir nüshadaki ikincil şeklin varlığı ve diğer nüshalardaki ikili kullanımlar, bu fonolojik katmanlaşmanın Kaşgarlı'nın işaret ettiği gibi, XI. yüzyılda başladığını ve XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiğini göstermektedir. Özellikle XIV. ve XV. yüzyıllardaki ikilikler, bu gelişimin henüz oturmadığına işaret etmekte; geç tarihli nüshalardaki eski şekillerin ise, daha eski nüshalardan istinsah edilirken doğrudan kopya edildiğini göstermektedir.

1.7. Söz Başı y ~ Ø Katmanları

Rebâbnâme'deki Türkçe beyitlerin birinde tespit edilen *yulduz* “yıldız” kelimesi, bütün nüshalarda bu biçimde kullanılmış olmasına rağmen, istinsah tarihi belli olmayan **M 2131** nüshasında farklı bir formda kullanılır:

*ol güneşdür evliyalar İldız⁵
dükeline ol degürür uruzı [XXIII/9]*

Formun Anadolu'da yazılan diğer metinlerde de XIV. yüzyıldan başlayarak *ıldız ~ ılduz ~ yılduz* şeklinde farklı kullanımları olduğu anlaşılmaktadır (bkz. TS). Diğer taraftan SVT'de *uyku* kelimesinin yer aldığı iki beyitte farklı biçimlerin kullanıldığı görülür. Bu kullanımların bütün nüshalardaki bir beyitte ortaklık gösterdiği anlaşılmaktadır:

*uykuda gör canuñı kanda gider
sinsüz anda can neçe işler ider [II/61]*

*binden yukumu kaptuñ varduñ yaluñuz yattuñ
aytgıl ne beladur bu işkuñ ne diler binden [IX/8]*

1.8. Diğer

1.8.1. Birle ~ bile ikiliği

SVT nüshalarında *birle ~ bile* kullanımında da bir ikiliğin olduğu fark edilebilir. Mesela, bütün nüshalardaki şu beyitlerde tutarlı bir *birle* kullanımı tespit edilir:

*girtü dirlük ölümsüz ölmekdür
teñri birle hemişe olmakdur [I/7]*

*veled bazar etti gendü birle
sini aldı cihanı viridi sattı [XXVIII/11]*

Diğer yandan ağağıdaki beyitlerde ise, *bile* formunun bütün nüshalarda ortaklaştığı görülür:

*deñiz içre balıkların göre sen
ol balıklar ile bile dura sen [I/30]*

*erenler göge agdılar bu yerden
erenlerle bile göge aga sen [XXV/4]*

Yukarıdaki örneklere dikkat edildiğinde, *birle* formunun nominatif istemli çekim edatı olarak kullanıldığı görülürken, *bile* formunun +IA veya gibi eş işlevli birimlerle kullanıldığı anlaşılır. Bu kullanımdan hareketle, *bile* formunun işlev kaybettiği anlaşılabilir. Ayrıca, sadece erken tarihli H 328 nüshasında bulunan bir beyitte *bile* formunu bulmak mümkündür:

*aş dilerven teñri sinden et ile
bir çanak tolu bile kaç bazlamaç [XIX/2]*

1.8.2. Gibi ~ bigi ikiliği

⁵ Mansuroğlu (1958: 19), buradaki formun kalın sıradan yazıldığı şüpheli olduğunu söyler. Bu yüzden burada her iki biçimde değerlendirilebilecek şekilde verilmiştir.

Kip+i şeklinde çekimlenip gramerleşerek edat kategorisinde kullanılan form, Eski Oğuzcada metatez yoluyla ortaya çıkan (Timurtaş, 2012: 103) yeni *bigi* formu ile eş zamanlı kullanılmıştır. SVT nüshalarında bu ikilik oldukça fazla göze çarpmaktadır. En eski nüshalardan en yeni nüshalara kadar her bir nüshada bu ikili kullanım tespit edilebilir:

*içürem ben saña ki kurtula sen
teñri yolın anuñ gibi bula sen [I/22]*

*su tenurdan kaydadı bıñar bigi
buyruğın dutdı nuhun kullar bigi [II/45]*

*anuñ kim canı nurluydı isi gibi göge agdı
karañu canlu yir üzre eşek gibi girü kaldı [XII/2a]*

*yüregümde ne datlu ışkuñ odı
yüregüm öd bigi yandıydı dütti [XXVIII/10]*

Bu ikiliği, daha önce Mevlânâ'nın Türkçe yazdığı şiir parçalarında da görmek mümkündür (Mansuroğlu, 1954). Böylelikle, Anadolu'da metatezli şekillerin XIII. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlandığı tahmin edilebilirse de, katmanlaşmanın oldukça geniş bir zaman periyodunda sürdüğü anlaşılmaktadır.

1.8.3. Üçüncü Teklik Zamiri ve Çekimlerinde Görülen Katmanlar

SVT nüshalarında, üçüncü teklik zamiri ve işaret sıfatının tarihsel metinlerde oldukça nadir görülen *o ~ ol* ikiliğini gösterdiği tespit edilmiştir. Nüshaların genelinde *ol* zamirinin yaygın olduğu görülürken, fakat bazı nüshalarda *ol* yanında *o* formunun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nüshalardan 1365 tarihli **Pet.** nüshası yanında, **M 2131**, **M 2141** ve **M 2144** gibi tarihi belli olmayan nüshalar ve **M 2137**, **M 2142** ve **M 2146** nüshalarında *ol* yanında *o* formu eş zamanlı olarak ikili kullanılmıştır:

*ne balıklardur o deñiz içre
ger saña teñri o sudan içüre [I/29]*

*deniz içre balıkların göre sen
o balıklar ile bile dura sen [I/30]*

*Mevlânâdur evliya kutbı bilüñ
ne kim o buyurdısa anı kıluy [II/1]*

*o güneşdür evliyalar yulduzı
düeline ol degürür uruzı [I/25]*

*o süçüden kim tahur oldu adı
teñri kur'anda adın eyle didi [III/152]*

*paşa sen e gözüm aytgil ne diler gönülün
kindür ki saña ayda bu yahşı u o yaman [IX/12]*

Tespit edilen nüsha farklarına göre, bu ikiliğin en eski örneği 1365 tarihli nüshada bulunması sebebiyle, bu tarihlerde ikili kullanımın başladığı düşünülebilir. Zira belirsiz tarihli nüshalar dışındakiler, geç tarihli ve Anadolu sahasında yazılmış diğer metinlerle paralellik göstermektedir. Diğer taraftan bu zamirin çekimli formlarında da dikkat çekici kullanımlara rastlanır. Zamirin çokluk çekimi için bütün nüshalarda (burada verilemeyecek kadar çok örnekte) istikrarlı bir şekilde *anlar* “onlar” kullanımı mevcuttur. Öte yandan bir beytin yer aldığı çeşitli nüshalarda *olar* formuna rastlanılır:

*oları ki biz kıravuz girü canların verevüz
ol eli ki biz yıkavuz girü anı biz yapavuz [XVI/7]*

Nüshaların geneline **an* zamir çekim gövdesi hakimken, zamirin lokatif çekimli biçimi, 1390 tarihli **M 76** nüshada diğerlerinden farklı olarak daha yeni olan *onda* formuyla kullanılır:

*benden işit var onda kim canuğa can katıla
ağla anı kim andan bunda kala bunda kala [III/4]*

Üçüncü teklik zamiri ve çekimlerindeki bu ikiliğin en eski örnekleri XIV. yüzyılın ikinci yarısında görülmektedir. Özellikle XIII. yüzyılda istinsah edildiği bilinen Anadolu'daki metinlerde **an* formunun türevlerinin kullanıldığı ve XIV. yüzyıl ve sonrasında *ol* biçimlerinin ikilik gösterdiği görülmektedir, bkz. **TS**.

2. Sonuç ve Bulgular

Elde edilen verilere göre, XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu sahasında yazılan Oğuzca metinlerin dili hakkında bazı çıkarımlara ulaşmak mümkündür:

(1) *G > Ø* fonolojik gelişimin ara formu olan yuvarlak şekiller (*süçü*, *aru*, *ayru* gibi), nüshalarda yaygın bir kullanıma sahipken, gelişimin son aşamasındaki düz şekiller **Pet.**, **H328** ve **N 480** gibi erken tarihli nüshalarda kullanılmıştır. Bu şekilde daha erken istinsah edilen nüshalarda *U > I* gelişimi bir katmanlaşmaya sebep olmuştur. Daha geç nüshalardaki düz şekiller dikkate alındığında, bu şekillerin daha sonra ortaya çıkması beklenirdi. Ancak bu verilere göre, gelişimin son aşamasında görülen formun ilk örnekleri XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olmalıdır. Bu şartlar altında, geç tarihli nüshalardaki düz şekillerin, erken tarihli

nüshalardan kopya edilme ihtimalini düşünmek gerekecektir. Ayrıca söz konusu tarih aralığının $G > \emptyset$ fonolojik gelişimi için bir geçiş katmanı olduğunu belirtmek gerekir.

(2) Nüshalardaki yuvarlak vokalli şekillerden anlaşıldığı kadarıyla, XV. yüzyıldan itibaren yuvarlak şekillerin daha hakim olduğunu söylemek mümkün olsa bile, daha eski Tarihsel yazı dillerinde görülen yuvarlaklaşma eğilimi, erken tarihli nüshalardaki ikili kullanımı doğrular vaziyettedir. Diğer yandan, **R** ve **N 480** gibi erken tarihli nüshalarda görülen ikili şekillerin, fonolojik katmanda geçişin hâla tamamlanmadığına işaret edebilir. Ayrıca koşullu çekime sahip $+lXk$ morfemi, bu nüshaların tamamında düz ve yuvarlak biçimlerde koşulsuz olarak kullanılmaktadır. Özellikle *eylük* gibi formların erken tarihli nüshalarda görülüyor olması, morfemin standart yuvarlak şekillerinin yaygınlaşmaya başlayacağı dönemlerin başlangıç aşaması olarak değerlendirilebilir.

(3) Daha yazıtlardan itibaren Genel Türkçede dikkatleri çeken $b \sim m$ - ikiliği, Oğuzca için alt diyalektlerin ayrılması için bir ölçüt durumuna gelmiştir. “Olga-bolga” metinlerinin aksine, **SVT** nüshaları bu mesele için oldukça tutarlı ve Batı Türkçesi karakterini gösterecek durumdadır. İstisnâ bir veri olarak, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde istinsah edilen (ki bu tarih Sultan Veled'in ölüm tarihine denk gelir) **A** nüshasındaki *miñ* kullanımı dikkat çeker. Bu kullanımın, diğer nüshalarda rastlanılmayan bir biçim olduğu anlaşılmaktadır. Şuanki bilgiler ışığında, formun bir “diyalekt sızması” olarak değerlendirilmesi için önemli bir veri bulunur. Söz konusu nüsha ile aynı yüzyıllarda yazıldığı düşünülen *Ruşenî Dîvânı* ve *Nesimî Dîvânı*'nda formun sık kullanıldığı görülür(bkz. **TS**). Bu metinlerin Doğu Türkçesinin tesiri altında yazıldığı bilindiğine göre, *miñ* formunu **SVT** nüshalarından ayırmak gerekir.

(4) **SVT** nüshalarında $b > \emptyset$ gelişiminin tamamlandığı ve yaygın olarak *ol-* fiilinin kullanıldığı dikkat çekerken, daha arkaik şekil olan *bol-* formunun kullanıldığı birkaç nüsha tespit edilmektedir. Özellikle Doğu-Batı Türkçeleri arasındaki önemli bir fark olan $ol- \sim bol-$ denkliliği, “olga-bolga” metinleri için temel nitelik olarak belirlenmektedir. Oysa XIV. yüzyılın ilk yarısında istinsah edilen bir nüshada yer alan *vol-* formu, bu gelişimde ara formu temsil etmekte, böylece Oğuzcadaki *ol-* yapısının, $b- >$ (belki $w-$ veya $\beta-$) $v- > \emptyset$ gelişimini işaret etmektedir. Eğer diğer nüshalardaki *bol-* şekilleri diyalektik bir iz değilse, $bol- > vol- > ol-$ gelişimi, XIII.-XIV. yüzyıllarda **SVT** için bir fonolojik katman değeri taşımaktadır.

Mevlânâ'nın *bol-* fiilini kullandığı *ki û har lahza bar man yağı bolgay* ve *sitanâd u ziman tâ çağı bolgay* (Mansuroğlu, 1954: 217) mısraları SVT nüshalarından hemen önce arkaik şeklin kullanıldığını gösterir. Bu haliyle fonolojik bir gelişim tasarlamak yanlış olmayacaktır. Arkaik biçim olan *ur-* fiilinin SVT'de yaygın olmasına karşın, XIV. yüzyılın ilk yarısında istinsah edilen Ü 1375 ve H 328 gibi nüshalarda *ur-* yanında *vur-* formunun da kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda, yeni biçimlerinin XIV. yüzyılda ortaya çıkmaya başladıkları ve buna bağlı olarak ikili kullanımların görülmeye başladığı düşünülebilir.

(5) XI. yüzyıldan beri Oğuzcada görülen *t- ~ d-* ikilikleri, SVT nüshaları için oldukça karmaşık bir vaziyettir. Genel olarak, */t-/'li* şekilleri daha eski nüshaların koruduğu izlenebilirken, bazı */d-/'li* şekilleri de barındırdıkları anlaşılmaktadır. Bu nüshaların tarihlerine göre, XIV. yüzyılda bu ikiliğin hâlâ devam ettiği görülebilir. Diğer yandan */d-/'li* biçimlerin yaygın olduğu geç tarihli nüshalardaki diğer şekiller ise, kopya edildikleri daha eski nüshalara bağlanmalıdır. Çünkü aynı kelimedede bile ikili şekilleri görmek mümkündür.

(6) SVT nüshalarına göre, *k > ħ* fonolojik gelişimi yine XIV. yüzyılda varlığını katmanlarda sürdürmüş ve ikili şekiller geç tarihli nüshalara kadar kullanılmaya devam etmiştir. *Birle ~ bile* ve *gibi ~ bigi* ikilikleri ise bütün nüshalarda gözlemlenebilecek bir hüviyettir.

(7) Üçüncü teklik zamiri ve çekimlerindeki ikili biçimler, XIII. yüzyıldan daha sonra görülmeye başlamıştır. Özellikle XIV. yüzyılın ikinci yarısında ikili kullanımlar yaygın bir hale gelmiştir. Bu doğrultuda katmanları, söz konusu tarih aralığında, takip edebilme imkanı doğmuştur.

(8) Diğer taraftan, SVT nüshalarından istinsah tarihi belli olanlar, genellikle bu tarihlere uygun dillik özelliklere sahiptir. Fakat istinsah tarihi belli olmayan M 2131, M2141 ve M 2144 nüshaları, yukarıda ele alınan katmanlarda tespit edilen dil özelliklerine göre XIV. yüzyılda istinsah edilen nüshalarla benzerlik taşımaktadırlar. Bu nüshalar, ya söz konusu tarihlerde istinsah edilmiş olmalı ya da bu tarihlerde istinsah edilen nüshalardan kopya edilmiş olmalıdır. Ayrıca, diğer geç tarihli nüshalara nispeten, XVII. ve XIX. yüzyıl gibi oldukça geç tarihli M 2137 ve M 2139 nüshalarında bazı formların daha eski biçimlerinin bulunması, bu nüshaların erken tarihli nüshalardan kopya edildiklerini düşündürmektedir.

Sonuç olarak Sultan Veled'e ait olduğu düşünülen bu şiirlerin yer aldığı 26 nüsha, taşıdıkları dil verileri bakımından, Eski Oğuzcanın, diğer bir deyişle Anadolu'da başlayan yazı dilinin gözlemlenebilir bir "dil laboratuvarı"na benzetilebilir. Nüshalarda var olan fonolojik katmanlar, Oğuz yazı dili olma sürecindeki kronolojik atlası gözler önüne sermektedir. Bu noktada, çalışmada ele alınan katmanların sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Diğer katmanların tespiti ve tayini ile birlikte, daha kapsayıcı verilere ulaşmak mümkündür. Bundan sonra ele alınacak diğer fonolojik ve bilhassa morfolojik katmanlar, Oğuzcanın tarihsel gelişiminin anlaşılması bakımından hayati önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Ağca, F. (2015). Eski Uygur ve Eski Oğuz Türkçelerinde Yuvarlaklaşma Eğilimleri, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, HÜ Yayınları, 245-254.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili - Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, Ötüken Yayınları.
- Arat, Reşit R. (1987), Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair. *Makaleler*, TKAE Yayınları, 311-318.
- Canpolat, M. (1968). Behcetü'l-Ĥadā'ik'im Dili Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 15, 165-175.
- Değirmençay, V. (2009). Sultan Veled. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-veled> (11.05.2021).
- Doerfer, G. (1976). Das Vorosmanische (Die Entwicklung der Oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled). *TDAY-Belleten*, 1975-1976, 81-132.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. TDK Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Brill.
- Erdal, M. (2016). Explaining the olga-bolga dili. *Turkish Language, Literature, And History Travelers' Tales, Sultans, And Scholars Since The Eighth Century*, Ed. Bill Hickman and Gary Leiser, Routledge, 135-146.
- Gabam, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). TDK Yayınları.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Lehçe Bilgisi*. TDK Yayınları.

- Karahan, L. (2013). Oğuzcanın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler. *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu*, 1-2 Kasım 2013, Kırşehir, 219-228.
- Lamb, S. M. (1965). Kinship terminology and linguistic structure. *American Anthropologist*, 67:5, part 2, 37-64.
- Mansuroğlu, M. (1951). Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi. *TDED*, IV, 215-229.
- Mansuroğlu, M. (1954). Mevlâna Celâleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2, 207-220.
- Mansuroğlu, M. (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ocak, F. T. (1988). Sultan Veled'in Rebâb-nâmesi. *Erdem*, 5 (11), 541-592 .
- Özkan, M. (2014). Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi. *Türkiyat Mecmuası*, 24/1, 53-73.
- Özkan, N. (2020). Sucuk Sözü Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 14 (27), 21-29.
- Stachowski, M. (2014). Protolanguage models, reconstruction methodology, Khakas, Oghuz and English. *Linguistique romane et linguistique indoeuropéenne. Mélanges offerts à Witold Mańczak à l'occasion de son 90e anniversaire Kraków, PAU-UJ, 2014*, 409-418.
- Stewart J., Felicity M., Cassandra A., Angelina J. (2018). The Development of Phonological Stratification: Evidence from Stop Voicing Perception in Gurindji Kriol and Roper Kriol. *Journal of Language Contact*, 11, 71-112.
- Şerefeddin, M. (1934). Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler. *Türkiyat Mecmuası*, IV, İstanbul, 111-168.
- Tekin, Ş. (1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu. *TDAY-Belleten*, 1973-1974, 58-133.
- Tekin, T. (2013). (Tanıtma) Sultan Veled'in türkçe Manzumeleri. *Makaleler II*, TDK Yayınları, 17-20.
- Tezcan, S. (2012). Eski Anadolu Türkçesi ve Yunus Emre Şiirlerinin Dili Üzerine. *Yunus Emre* (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 67-82.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. Kapı Yayınları.
- TS: *Tarama Sözlüğü*, (2009), Ankara: TDK Yayınları.